

Mahirə Samir qızı VƏLIYEVA
E- mail: mahire_1996@icloud.com

QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFININ İQTİSADİYYATA TƏSİRİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Dünyanın bir çox ölkələri üçün neft sektoru uzun müddətdir əsas gəlir və iqtisadi artım mənbəyi olmuşdur. Bununla belə, gəlir mənbəyi kimi yalnız neftə arxalanmağın faydaları qısamüddətli ola bilər, çünki neftin qiymətindəki dalğalanmalar əhəmiyyətli iqtisadi qeyri-sabitliyə səbəb ola bilər. Ona görə də ölkələrin qeyri-neft sektoruna sərmayə qoymaqla öz iqtisadiyyatlarını şaxələndirmələri vacibdir. Bu məqalədə qeyri-neft sektorunun dünya ölkələri üçün faydalarını və gəlir potensialına təsirini müzakirə edəcəyik.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, dünya ölkələri, gəlirlilik faydası, mövcud potensial, sektor təhlili

JEL: F 00

DOI: 10.54414/CUUJ8951

Giriş

Qeyri-neft sektoru ölkə iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir və neft və təbii sərvətlərin hasilatı və satışı ilə bağlı olmayan sənaye sahələrinə aiddir. Qeyri-neft sektoru kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, tikinti, pərakəndə satış, maliyyə və xidmətlər də daxil olmaqla, sənayenin geniş spektrini əhatə edir. Bu sektor xüsusilə neft sektorunun iqtisadiyyata əsas töhfə verdiyi ölkələrdə iqtisadi artımın sürətləndirilməsində və məşğulluq imkanlarının yaradılmasında həlledici rol oynayır.

Qeyri-neft sektorunun mahiyyəti resurs imkanları, infrastruktur və digər sənaye sahələrinin inkişaf səviyyəsi kimi amillərdən asılı olaraq ölkələr arasında çox fərqli ola bilər. Bəzi ölkələrdə qeyri-neft sektorunda kiçik və orta sahibkarlıq (KOB), digərlərində isə iri korporasiyalar üstünlük təşkil edir. Bundan əlavə, qeyri-neft sektoru yüksək rəqabət və ya rəqabətin olmaması ilə xarakterizə oluna bilər ki, bu da sektorun ümumi iqtisadi göstəricilərinə təsir göstərə bilər.

Əsas mətn

Qeyri-neft sektorunun mahiyyətinə təsir edən digər mühüm amil dövlət siyasətidir. Hökumətin siyasəti qeyri-neft sektoru daxilində müəyyən sənayələrin böyüməsini təşviq edə və ya əngəlləyə bilər. Məsələn, vergi güzəştləri və subsidiyalar müəyyən sənaye sahələrinə sərmayə qoyuluşunu təşviq edə bilər, ticarət maneələri və məhdudlaşdırıcı qaydalar isə investisiyaların qarşısını ala bilər. Hökumətin siyasəti qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinə birbaşa təsir göstərə bilər.

nəqliyyat və kommunikasiya şəbəkələri kimi infrastrukturun inkişafına da təsir göstərə bilər.

Qeyri-neft sektoru ölkə iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsidir və onun ümumi iqtisadi göstəricilərində həlledici rol oynayır. Qeyri-neft sektorunun təbiətinə müxtəlif daxili və xarici amillər, məsələn, hökumət siyasəti, bazar şəraiti, texnoloji irəliləyişlər və qlobal iqtisadi meyllər təsir edə bilər. Buna görə də qeyri-neft sektorunun mahiyyətini başa düşmək iqtisadi artımı və inkişafı təşviq etmək üçün effektiv siyasət və strategiyaların hazırlanması üçün vacibdir.

Qeyri-neft sektoruna təsir edən ən mühüm daxili amillərdən biri də dövlət siyasətidir. Hökumətlər investisiyaları, innovasiyaları və sahibkarlığı təşviq edən siyasətlər vasitəsilə qeyri-neft sektorunun böyüməsinə və inkişafına təsir göstərə bilər. Məsələn, hökumət biznesləri tədqiqat və inkişafa sərmayə qoymağa və ya əməliyyatlarını genişləndirməyə təşviq etmək üçün vergi güzəştləri, subsidiyalar və digər dəstək formaları təklif edə bilər. Bundan əlavə, hökumətlər infrastrukturunu inkişaf etdirə və sahibkarları və startapları dəstəkləmək üçün maliyyələşdirmə və təlim proqramlarına çıxışı təmin edə bilər.

Bazar şəraiti qeyri-neft sektoruna təsir edə biləcək digər daxili amildir. İstehlakçı seçimlərindəki dəyişikliklər, rəqabət və resursların mövcudluğu qeyri-neft sənayesinin böyüməsinə və inkişafına təsir göstərə bilər. Məsələn, e-ticarətin böyüməsi yeni sənaye sahələrinin

yararına səbəb oldu və ənənəvi pərakəndə biznesi dəyişdirdi. Eynilə, bərpa olunan enerji texnologiyalarında irəliləyişlər qalıq yanacaqlardan asılılığı azaltmaqla təmiz enerji sektorunun böyüməsinə səbəb olmuşdur.

Texnoloji tərəqqi həm də qeyri-neft sektorunda dəyişikliklərin kritik hərəkətverici qüvvəsidir. Süni intellekt, Əşyaların İnterneti və Blockchain kimi rəqəmsal texnologiyalarda irəliləyişlər sənayeləri dəyişdirir və böyümə və inkişaf üçün yeni imkanlar yaradır. Bu texnologiyalar daha səmərəli və dayanıqlı biznes modelləri yaradaraq, biznesin fəaliyyət tərzində inqilab etmək potensialına malikdir.

Nəhayət, qlobal iqtisadi meyllər və xarici amillər qeyri-neft sektoruna ciddi təsir göstərə bilər. Qeyri-neft sənayesinin böyüməsinə və inkişafına geosiyasi gərginlik, qlobal tələbin dəyişməsi, əmtəə qiymətləri kimi amillər təsir edə bilər. Məsələn, COVID-19 pandemiyası turizm və otelçilik kimi qeyri-neft sektorlarına təsir edərək qlobal tələbatın azalmasına səbəb olub.

Yekun olaraq qeyd edək ki, qeyri-neft sektorunun mahiyyətini başa düşmək iqtisadi artımı və inkişafı təşviq etmək üçün effektiv siyasət və strategiyaların hazırlanması üçün çox vacibdir. Hökumət siyasəti, bazar şəraiti və texnoloji irəliləyişlər kimi daxili amillər, eləcə də qlobal iqtisadi meyllər kimi xarici amillər qeyri-neft sənayesinin böyüməsinə və inkişafına təsir göstərə bilər. Bu amilləri həll etməklə və qeyri-neft sektorlarının artımını dəstəkləməklə ölkələr öz iqtisadiyyatlarını şaxələndirə, neft ixracından asılılığını azalda və dayanıqlı iqtisadi artımı təşviq edə bilərlər.

Qeyri-neft sektoru onu ölkə iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi edən bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklərə aşağıdakılar daxildir:

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi: Qeyri-neft sektoru bir ölkə iqtisadiyyatının tək əmtədən asılı olmayaraq şaxələndirilməsi üçün vasitələr təqdim edir. Bu, neftin qiymətinin dəyişməsi və ya qlobal tələbin dəyişməsi şəraitində iqtisadiyyatın volatilliyini azaltmağa və sabitliyi təmin etməyə kömək edə bilər.

İş yerlərinin yaradılması: Qeyri-neft sektoru iş yerlərinin yaradılması üçün əhəmiyyətli imkanlar yaradır ki, bu da işsizlik səviyyəsini azaltmağa və iqtisadi artımı stimullaşdırmağa kömək edə bilər. Bir çox qeyri-neft sənayesi əmək tutumludur və geniş bacarıq səviyyələri üçün məşğulluq imkanları təmin edə bilər.

İnnovasiya: Qeyri-neft sənayeləri tez-tez texnologiya, istehsal və xidmət sahələrində irəliləyişlərə təkan verən innovasiyaların önündə gedirlər. Bu yenilik yeni məhsullar, xidmətlər və biznes modelləri yarada, səmərəliliyi, məhsuldarlığı və rəqabət qabiliyyətini artırmağa bilər.

Yerli istehsal: Qeyri-neft sənayeləri yerli istehsal potensialının inkişafına, idxal mallarından asılılığın azaldılmasına və iqtisadi özünütəminatın təşviqinə töhfə verə bilər. Bu, əlavə dəyərli fəaliyyətlər yaratmağa və yerli iqtisadi inkişafı təşviq etməyə kömək edə bilər.

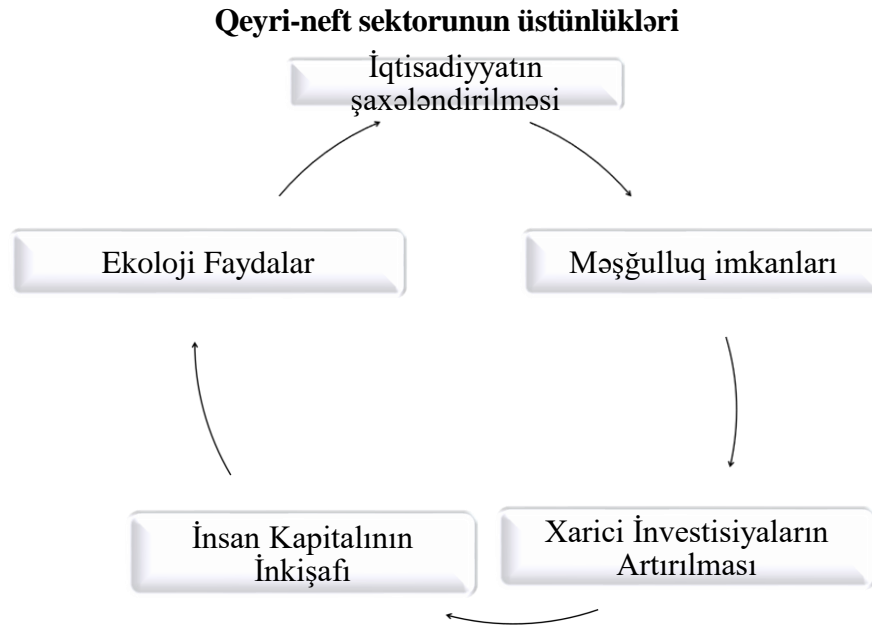
İxrac potensialı: Bir çox qeyri-neft sənayesi əhəmiyyətli ixrac potensialına malikdir, ölkənin ticarət balansına töhfə verir və onun ixrac bazasının şaxələndirilməsinə kömək edir. İxrac yönümlü qeyri-neft sənayeləri həm də qlobal bazarlara çıxmaq, yeni biznes imkanları yaratmaq və xarici valyuta əldə etmək üçün vasitələr təqdim edə bilər.

Sosial faydalar: Qeyri-neft sənayeləri səhiyyə, təhsil və infrastrukturun yaxşılaşdırılması kimi sosial faydalara töhfə verə bilər. Qeyri-neft sənayesinin inkişafı hökumətlərə sosial proqramlara investisiya qoymaq, vətəndaşların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün artan gəlir axını təmin edə bilər.

Yekun olaraq, qeyri-neft sektoru iqtisadi artımın və inkişafın təşviqi üçün vacib olan mühüm üstünlüklər verir. Bu üstünlüklərə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, innovasiyalar, yerli istehsal, ixrac potensialı, sosial faydalar daxildir. Qeyri-neft sektorunun artımını təşviq etməklə ölkələr neft ixracından asılılığını azalda və daha davamlı və inklüziv iqtisadi artım yarada bilərlər.

Qeyri-neft sektorunun üstünlükləri:

Şəkil 1.

Mənbə: [1, s.22]

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi: Qeyri-neft sektoru ölkələrə öz iqtisadiyyatlarını diversifikasiya etmək və neft sektorundan asılılığını azaltmaq üçün vasitələr təqdim edir. Bu da öz növbəsində neftin qiymətinin dəyişməsi nəticəsində yaranan iqtisadi qeyri-sabitlik riskini azaltmağa kömək edir.

Məşğulluq imkanları: Qeyri-neft sektoru xüsusilə istehsal, turizm və kənd təsərrüfatı kimi sektorlarda əhəmiyyətli məşğulluq imkanları yarada bilər. Bu, işsizliyin azalmasına, fərdlərin və ailələrin gəlir potensialının artmasına səbəb ola bilər.

Xarici İnvestisiyaların Artırılması: Qeyri-neft sektoruna şaxələndirmə ölkəyə xarici investisiyaları cəlb edə bilər, xüsusən də ölkədə əlverişli biznes mühiti və investisiya mühiti varsa. Bu, daha da iqtisadi artıma və inkişafa səbəb ola bilər.

İnsan Kapitalının İnkişafı: Qeyri-neft sektoruna investisiya xüsusilə təlim və təhsil proqramları vasitəsilə insan kapitalının inkişafına səbəb ola bilər. Bu, daha bacarıqlı və məhsuldar işçi qüvvəsinə gətirib çıxara bilər ki, bu da iqtisadi artımı daha da gücləndirə bilər.

Ekoloji Faydalar: Qeyri-neft sektoruna tez-tez bərpa olunan enerji kimi sektorlar daxildir ki, bu da neft sektoru ilə müqayisədə əhəmiyyətli ekoloji faydalar əldə edə bilər. Bu, daha davamlı və ekoloji cəhətdən təmiz iqtisadiyyata gətirib çıxara bilər.

Qeyri-neft sektoru dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarında həlledici rol oynayır və biznes və fərdlər üçün inkişafı sürətləndirməyə və yeni imkanlar yaratmağa kömək edən bir sıra faydalar təqdim edir. Qeyri-neft sektoru müxtəlif sənaye sahələrini, o cümlədən kənd təsərrüfatı, istehsal, tikinti və xidmət sahələrini əhatə edir və onun ölkə iqtisadiyyatına təsiri əhəmiyyətli ola bilər.

Qeyri-neft sektorunun əsas üstünlüklərindən biri onun iş yerlərinin yaradılması və insanlar üçün yeni iş imkanlarının təmin edilməsidir. Bu, yüksək işsizlik səviyyəsinin sosial və iqtisadi qeyri-sabitliyə səbəb ola biləcəyi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xüsusilə vacibdir. Qeyri-neft sektoru insanları özlərini və ailələrini dolandırmaq üçün vasitələrlə təmin etməklə yoxsulluğun və bərabərsizliyin azaldılmasına kömək edə bilər.

Qeyri-neft sektorunun digər üstünlüyü onun iqtisadi artım yaratmaq qabiliyyətidir. Güclü qeyri-neft sektoru innovasiyaları stimullaşdırmağa, məhsuldarlığı artırmağa və iqtisadi inkişafı dəstəkləməyə kömək edə bilər. Bu, öz növbəsində investisiyaları cəlb edə və iqtisadi genişlənmənin fəzilətli dövrünə gətirib çıxaran gələcək artımı stimullaşdırmağa bilər.

Bundan əlavə, qeyri-neft sektoru ölkənin neft və digər təbii ehtiyatlardan asılılığını azaltmağa kömək edə bilər. Bu, neft ixracından çox asılı olan ölkələrdə xüsusilə vacibdir, çünki neft qiymətlərindəki dalğalanmalar onların iqtisadiyyatlarına

əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Qeyri-neft sektoru daha sabit və şaxələndirilmiş iqtisadi artım mənbəyini təmin edərək, neft qiymətlərindəki dəyişkənliyin təsirlərini yumşaltmağa kömək edə bilər.

Nəhayət, qeyri-neft sektoru da davamlı inkişafı təşviq etməyə kömək edə bilər. Qeyri-neft sektoru iqtisadi artımı dəstəkləməklə və yeni iş yerləri yaratmaqla insanların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa, sosial və iqtisadi tərəqqiyə kömək edə bilər. Bundan əlavə, qeyri-neft sektoru resursların çıxarılmasının ətraf mühitə təsirini azaltmağa və iqtisadi fəaliyyətin daha dayanıqlı formalarını təşviq etməyə kömək edə bilər.

Yekun olaraq qeyd edək ki, qeyri-neft sektoru global iqtisadiyyatın kritik tərkib hissəsidir və artımı sürətləndirməyə və iqtisadi inkişafı dəstəkləməyə kömək edən bir sıra faydalar təmin edir. Qeyri-neft sektoru iş yerlərinin yaradılmasını, iqtisadi artımı və davamlı inkişafı təşviq etməklə dünya ölkələrinin gələcəyinin formalaşmasında əsas rol oynaya bilər.

Gəlir potensialına təsir:

Artan Gəlir: Qeyri-neft sektoru fərdlər və ailələr üçün gəlir potensialının artmasına, xüsusən məşğulluq imkanları və iqtisadi artımın artmasına səbəb ola bilər. Bu, yoxsulluğun azaldılmasına və ölkədə insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına kömək edə bilər [1, s.23].

Təkmilləşdirilmiş İqtisadi Sabitlik: Qeyri-neft sektoruna şaxələndirmə neft sektorundan asılılığı və onunla bağlı riskləri azaltmaqla iqtisadi sabitliyi yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər. Bu, uzun müddət ərzində sabit və ardıcıl iqtisadi artım səviyyəsini saxlamağa kömək edə bilər.

Xarici İnvestisiyaların Artırılması: Qeyri-neft sektoru xarici investisiyaları cəlb edə bilər ki, bu da iqtisadi artımı və inkişafı daha da gücləndirə bilər. Bu, fərdlər və ailələr üçün artan gəlir potensialına, eləcə də ümumilikdə daha firavan və sabit iqtisadiyyata səbəb ola bilər.

İnsan Kapitalının İnkişafı: Qeyri-neft sektoruna investisiya xüsusilə təlim və təhsil proqramları vasitəsilə insan kapitalının inkişafına səbəb ola bilər. Bu, daha bacarıqlı və məhsuldar işçi qüvvəsinə gətirib çıxara bilər ki, bu da iqtisadi artıma təkan verə və gəlir potensialını daha da artırmağa kömək edə bilər.

Ekoloji Faydalar: Qeyri-neft sektoruna tez-tez bərpa olunan enerji kimi sektorlar daxildir ki, bu

da neft sektoru ilə müqayisədə əhəmiyyətli ekoloji faydalar əldə edə bilər. Bu, daha davamlı və ekoloji cəhətdən təmiz iqtisadiyyata gətirib çıxara bilər ki, bu da daha çox investisiya cəlb edə və iqtisadi artıma təkan verə bilər [2, s.24].

Yekun olaraq qeyd edək ki, qeyri-neft sektoru dünya ölkələrinə əhəmiyyətli faydalar verir və onun gəlir potensialına təsirini qiymətləndirmək olmaz. İqtisadiyyatlarını şaxələndirmək və qeyri-neft sektoruna sərmayə qoymaqla ölkələr neft sektorundan asılılığını azalda və iqtisadi sabitliyi yaxşılaşdırmağa, eyni zamanda məşğulluq imkanları yarada, xarici investisiyaları cəlb edə, insan kapitalını inkişaf etdirə və ekoloji davamlılığını təşviq edə bilərlər. Buna görə də, ölkələr üçün uzunmüddətli iqtisadi artım və inkişafı təmin etmək vasitəsi kimi qeyri-neft sektoruna sərmayə qoyuluşuna üstünlük verməsi vacibdir.

Yekun olaraq qeyd edək ki, qeyri-neft sektoru hər bir ölkə iqtisadiyyatının mühüm aspektidir və onun inkişafı prioritet təşkil edilməlidir. Gördüyümüz kimi, qeyri-neft sektoru daha çox iş yeri yarada, ixracı artırmağa, ÜDM-i artırmağa və neft gəlirlərindən asılılığını azalda bilər. O, həmçinin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təşviq edə və kiçik və orta sahibkarlıq üçün imkanlar yarada bilər [3, s.19].

Qeyri-neft sektorunun faydalarını maksimum dərəcədə artırmaq üçün hökumətlər onun inkişafını dəstəkləyən siyasət həyata keçirməlidirlər. Buraya işçi qüvvəsinin bacarıqlarını artırmaq üçün infrastruktura, təhsil və təlim investisiyaları, KOM-lara maliyyə stimulları və dəstək, sahibkarlıq və innovasiyaların təşviqi daxildir. Özəl sektor investisiyalarını və rəqabəti təşviq edən, bazarın liberallaşdırılmasını və ticarətin açıqlığını təşviq edən tənzimləyici çərçivələrin hazırlanması da vacibdir.

Bundan əlavə, beynəlxalq əməkdaşlıq inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qeyri-neft sektorunun inkişafının gücləndirilməsində həlledici rol oynaya bilər. İnkişaf etmiş ölkələr texniki yardım və dəstək, bazarlara çıxış və investisiya imkanları təklif edə bilər. Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi beynəlxalq təşkilatlar da qeyri-neft sektorunun inkişafını dəstəkləmək üçün maliyyə yardımı və məsləhət xidmətləri göstərə bilər [4, s.19].

Nəticə

Yekun olaraq qeyd edək ki, qeyri-neft sektoru inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarını transformasiya etmək, həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq və davamlı inkişafı təşviq etmək üçün böyük potensiala malikdir. Düzgün siyasət və beynəlxalq dəstək ilə ölkələr iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə nail ola və neft gəlirlərindən asılılığını azalda, daha möhkəm və firavan gələcəyə apara bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYİHISI:

1. Barro, R. J. (2011). Economic Growth in a Cross-Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443. <https://doi.org/10.2307/2937943>
2. Hossain, M. A., & Arun, T. (2016). Non-Oil Export and Economic Growth in Bangladesh. *Asian Journal of Economic Modelling*, 4(1), 114. <https://doi.org/10.18488/journal.8/2016.4.1/8.1.1.14>
3. Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 534. [https://doi.org/10.1016/s0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/s0304-4076(03)00092-7)
4. Kao, C. (2019). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel

Data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 144. [https://doi.org/10.1016/s0304-4076\(98\)00023-2](https://doi.org/10.1016/s0304-4076(98)00023-2)

5. Azerbaijan Export and Investment Promotion Foundation. (2022). Non-oil sector. <https://www.azpromo.az/en/non-oil-sector/>
6. Azerbaijan State Customs Committee. (2022). Foreign trade operations. <https://customs.gov.az/en/statistics/foreign-trade-operations/>
7. Azerbaijan State Statistics Committee. (2022). Socio-economic situation of Azerbaijan. <https://www.stat.gov.az/source/socio-economic/>
8. EY Azerbaijan. (2022). Azerbaijan oil and gas review. https://www.ey.com/en_az/oil-gas/azerbaijan-oil-and-gas-review
9. <https://news.unec.edu.az/xeber/133-muellim/7803-azerbaycanda-geyri-neft-sektorunun-ixrac-potensialini-ve-yuksek-igtisadi-inkishafda-onun-rolunun-artirilmesi>
10. <https://www.stat.gov.az/search/?q=QEYR%C4%B0-NEFT+SEKTORU>
11. World Bank. (2022). Doing Business 2022: Comparing Business Regulation for Domestic Firms in 190 Economies. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/38560>
12. World Bank. (2022). Paying Taxes 2022: The Global Tax Survey. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/38566>

Махира Самир девушка ВАЛИЕВА
E-mail: mahire_1996@icloud.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА НА ЭКОНОМИКУ

Резюме

Для многих стран мира нефтяной сектор давно стал основным источником дохода и экономического роста. Однако преимущества зависимости исключительно от нефти как источника дохода могут быть недолговечными, поскольку колебания цен на нефть могут вызвать значительную экономическую нестабильность. Поэтому странам важно диверсифицировать свою экономику, инвестируя в нефтяной сектор. В этой статье мы обсудим преимущества нефтяного сектора для стран всего мира и его влияние на потенциальный доход.

Ключевые слова: нефтяной сектор, страны мира, рентабельность, существующий потенциал, отраслевой анализ.

Mahira Samir girl VALIYEVA

E-mail: mahire_1996@icloud.com

THEORETICAL ASPECTS OF THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF THE NON-OIL SECTOR ON THE ECONOMY

Summary

For many countries of the world, the oil sector has long been the main source of income and economic growth. However, the benefits of relying solely on oil as a source of income may be short-lived, as oil price fluctuations can cause significant economic instability. Therefore, it is important for countries to diversify their economies by investing in the non-oil sector. In this article, we will discuss the benefits of the non-oil sector for countries around the world and its impact on income potential.

Keywords: non-oil sector, world countries, profitability benefit, existing potential, sector analysis

Daxil olub: 29.03.2023